

УДК 37.013.42:376.58:343.815

Н. А. Клішевич,

аспірант

(Інститут проблем виховання НАПН України)

ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДЕЛІНКВЕНТНИМИ ПІДЛІТКАМИ В ЦЕНТРАХ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ ДЛЯ СІМ'Ї, ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

У статті здійснено аналіз розвитку соціально-педагогічної роботи з делінквентними підлітками у центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді наприкінці ХХ – початку ХХІ століття. Виявлено, що основними напрямками роботи з делінквентними підлітками були первинна та вторинна профілактика правопорушень, соціальна реабілітація неповнолітніх, які мали досвід протиправної поведінки, та психолого-корекційна робота з ними.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення проблема делінквентної поведінки підлітків залишається дуже гострою. За останні роки збільшилася питома вага правопорушень, скоєних неповнолітніми. Все більше протиправна поведінка серед підлітків набуває групового характеру. Різним аспектам соціально-педагогічної роботи з делінквентними підлітками присвячені праці І. Зверевої, Т. Кальченко, Л. Лінник, В. Лютого, В. Оржеховської, Н. Онищенко, Т. Федорченко, М. Фіцули та інших.

Зараз у країні існує низка соціальних інститутів, діяльність яких спрямована на профілактику делінквентної поведінки неповнолітніх та їх ресоціалізацію. Зокрема важливого значення набуває діяльність центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Різні аспекти соціально-педагогічної діяльності центрів висвітлювалися у працях українських дослідників О. Безпалько, І. Іванової, І. Зверевої, О. Кузьменка, С. Толстоухової, М. Чайковського та інших. Проте дотепер не дістали ґрунтовного наукового аналізу особливості соціально-педагогічної роботи з різними цільовими групами в таких центрах.

Тому **мета статті** полягає у характеристиці змісту і форм соціально-педагогічної роботи з делінквентними підлітками в центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.

Створення Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді започатковано у 1992 р. На думку одного з перших дослідників проблеми соціально-педагогічної роботи з молоддю в Україні І. Зверевої, це було обумовлено наявністю у 80-х рр. ХХ ст. всіх необхідних передумов для переходу від окремих елементів передового досвіду соціальної роботи на державний рівень вирішення проблеми, створення системи служб соціальної допомоги населенню з розгалуженою інфраструктурою їх кадрового забезпечення [1: 157].

Варто зауважити, що перші осередки соціальних служб з ініціативи Міністерства молоді та спорту України, комітетів у справах молоді та спорту на місцях та за підтримки місцевої влади почали створюватися з 1991 р. у найбільш криміногенних східних регіонах (Харківській, Луганській, Дніпропетровській, Донецькій областях та Автономній республіці Крим). Юридичним підґрунтям для офіційного започаткування таких служб став Закон України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні" від 05.02.1993 [1: 156]. На виконання цього Закону Кабінет Міністрів України постановою від 13 серпня 1993 року № 648 "Про соціальні служби для молоді" затвердив Типове положення про соціальні служби для молоді, згідно з яким соціальні служби для молоді отримали статус спеціальних структур, що надають соціальні послуги та соціальну допомогу молоді віком від 15 до 28 років. Постановою колегії Міністерства України у справах молоді та спорту від 30 грудня 1994 року № 32 було затверджено Комплексну програму розвитку соціальних служб для молоді на 1994–1997 роки, яка передбачала план їх розвитку та поширення в Україні.

За період з 1992 по 1994 роки були створені обласні, Український державний, міські (у містах республіканського значення) центри соціальних служб для молоді, деякі районні та районні у містах центри соціальних служб для молоді.

У 1995-1997 роках була продовжена робота щодо розширення мережі центрів соціальних служб для молоді, а також формувалася та вдосконалювалася нормативно-правова база їх діяльності [2: 221].

Одним із пріоритетних напрямів діяльності центрів соціальних служб для молоді завжди залишалася профілактична діяльність, зокрема профілактика делінквентної поведінки підлітків. Її початок був покладений реалізацією комплексної цільової державної програми боротьби із злочинністю на 1996-2000 рр., програми правової освіти населення України, Указу Президента України "Про затвердження Комплексних заходів щодо профілактики бездоглядності та правопорушень серед дітей, їх соціальної реабілітації в суспільстві" від 18.03.1998 р. Отже, у 90-х роках ХХ ст. з метою протидії розповсюдженню правопорушень неповнолітніми, центри соціальних служб для молоді реалізували близько 130 регіональних соціальних програм [3: 120-134].

Програми профілактики правопорушень і злочинності у молодіжному середовищі у зазначений період передбачали комплексний підхід і були розраховані на проведення профілактичної роботи серед дітей, неповнолітніх, молоді, їхніх батьків і вчителів.

При проведенні профілактичної роботи фахівці центрів соціальних служб особливу увагу приділяли таким категоріям, як діти та молодь делінквентної поведінки; неповнолітні, які стояли на обліку в кримінальній міліції у справах неповнолітніх; безпритульні та бездоглядні діти; неповнолітні, які звільнились з місць позбавлення волі.

У комплексі практичних заходів соціальних служб для молоді щодо профілактики делінквентної поведінки особливого значення набувало правове навчання і виховання підлітків та молоді. Аналіз тенденцій розвитку правопорушень та злочинності в молодіжному середовищі, виявлення причин правопорушень обумовили розширення кола напрямів профілактичної діяльності та вдосконалення соціальних технологій у діяльності центрів соціальних служб для молоді. З метою проведення цільової індивідуальної роботи серед неповнолітніх практично всіма обласними, міськими та районними центрами створювалися банки даних неповнолітніх, які перебувають на обліку в органах внутрішніх справ, як такі, що вчинили злочини чи правопорушення, або схильні до їх вчинення, неблагополучних сімей, в яких діти перебувають в особливо складних морально-психологічних умовах життя, та неповнолітніх і молоді, які звільнились з місць позбавлення волі [3: 120-134].

Найбільш розповсюдженою формою проведення профілактичної роботи в молодіжному середовищі у 90-х роках ХХ ст. були лекції. У них висвітлювались основні положення Конституції України, Конвенції ООН про права дитини, права та обов'язки підлітків та молоді, захист прав неповнолітніх нормами трудового, шлюбно-сімейного, житлового та і цивільного законодавства. Особлива увага зверталась на питання адміністративної та кримінальної відповідальності за вчинення злочинів і правопорушень. До проведення таких лекцій в загальноосвітніх навчальних закладах були залучені фахівці, які не були штатними працівниками центрів, переважно юристи чи представники органів внутрішніх справ.

З метою організації відпочинку дітей та неповнолітніх, профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі, спеціалісти центрів соціальних служб для молоді організовували роботу щодо створення таборів відпочинку, наметових таборів, залучали неповнолітніх до спортивних секцій та гуртків, гуртків народно-прикладного мистецтва тощо.

Для неповнолітніх з делінквентною поведінкою спеціалісти центрів соціальних служб для молоді створювали табори соціально-психологічної реабілітації, спеціалізовані та профільні зміни тощо. Під час відпочинку таким дітям та підліткам надавалася соціально-психологічна допомога, яка спрямовувалася на корекцію поведінки, зняття агресивності, тривожності, розвиток комунікативних здібностей.

Особливо варто зазначити досвід організації збору-походу "Козацькими шляхами", який з 1991 р. традиційно організовується та проводиться Київським центром соціальних служб для молоді. Під час збору-походу здійснюється не тільки оздоровлення та відпочинок дітей різних категорій, в тому числі й підлітків з делінквентною поведінкою, але й проводиться профілактична робота за рахунок проведення різних заходів соціального спрямування; надання психолого-педагогічної допомоги; відбувається сприяння розвитку та соціальній адаптації підлітків в реалізації власного потенціалу.

Починаючи з 1998 року з метою надання спеціалізованої та висококваліфікованої допомоги фахівців при центрах соціальних служб для молоді, створюється мережа спеціалізованих соціальних служб з питань профілактики правопорушень неповнолітніх і молоді. Зокрема, були створені консультаційні пункти, "Телефони довіри", школи правових знань, громадські приймальні, тощо. На початок 1999 року їх було близько 70 [3: 120-134]. Так, на виконання Указу Президента України "Про Затвердження комплексних заходів щодо профілактики бездоглядності та конфліктності, агресивності, формування здорових навичок і норм правопорушень серед дітей, їх соціальної реабілітації в суспільстві" від 18.03.1998 р. практично всі центри соціальних служб для молоді створили свої консультативні пункти при притулках для неповнолітніх. У них вихованцям притулків надавалася індивідуальна та групова соціально-психологічна допомога, проводилися благодійні акції. Спеціалісти центрів надавали методичну допомогу колективам працівників притулків для неповнолітніх. Консультативні пункти, до штату яких входили юрист, психолог, соціальний педагог, були створені і при приймальниках-розподільниках, зокрема в таких обласних центрах соціальних служб для молоді, як Житомирський та Полтавський. Неповнолітніх, які перебували в приймальниках-розподільниках, знайомили з чинним законодавством України, з ними проводилася індивідуальна психокорекційна робота.

З метою виявлення бездоглядних дітей, дітей, які не відвідують школи, дорослих осіб, які втягують неповнолітніх в злочинну діяльність, запобігання правопорушень серед підлітків, центрами соціальних служб для молоді широко використовувався метод вуличної соціальної роботи. Основними завданнями вуличної соціальної роботи були: встановлення довірливих відносин з кризовими категоріями дітей та молоді, які більшість часу перебувають на вулиці; сприяння в усвідомленні та прийнятті дітьми позитивних стереотипів соціальної поведінки; залучення громадськості до вирішення соціальних проблем "вуличних" категорій дітей та молоді; консультування на умовах анонімності та конфіденційності; переадресування клієнтів до інших існуючих інститутів соціальної допомоги; допомога в захисті від будь-якого фізичного та психічного насилля; надання первинної медичної допомоги; надання окремих соціальних послуг (доставка їжі, одягу, медикаментів тощо). Заслугує на

увагу досвід роботи соціальної служби м. Києва з питань організації соціальної роботи на вулиці, яка спрямована на попередження бездоглядності, організацію змістовного дозвілля дітей та підлітків шляхом організації ігортек.

З метою соціальної адаптації та залучення підлітків із делінквентною поведінкою до праці та організації змістовного дозвілля з 1999 року в мережі центрів соціальних служб реалізовувалися соціальні програми "Трудові об'єднання молоді" або "Трудові об'єднання старшокласників". Мета таких програм – організація громадських робіт у соціальній сфері для дітей та молоді, які опинилися у скрутному становищі, забезпечення тимчасового працевлаштування підлітків та молоді з метою поліпшення їх матеріального стану, залучення до участі у суспільно-корисній діяльності, попередження асоціальної поведінки. У межах реалізації цих програм неповнолітні в канікулярний період залучалися до проведення суспільних робіт в своєму мікрорайоні (соціологічне опитування, розповсюдження інформаційних матеріалів соціального спрямування, упорядкування дитячих майданчиків, проведення вуличних ігортек, патронат ветеранів, дітей-інвалідів, сімей, які знаходяться у скрутному стані тощо). Такі програми забезпечували профілактичну роботу шляхом залучення підлітків групи ризику до волонтерської діяльності, що сприяло розвитку у них емпатії, альтруїзму та милосердя.

У профілактичній роботі центрів соціальних служб для молоді у 90-х роках ХХ ст. переважали масові форми роботи. Практично кожний четвертий масовий захід (акція, фестивалі, конкурси), організований центрами соціальних служб для молоді, був присвячений питанням профілактики негативних явищ саме у молодіжному середовищі. У діяльності центрів соціальних служб для молоді були широко поширені такі масові форми роботи, як акції "Молодь – за здоровий спосіб життя", різноманітні конкурси, вистави, просвітницька робота, яка включає лекторії, розробку та розповсюдження інформаційно-рекламних листівок профілактичного спрямування, виступи на радіо, в телепередачах, розрахованих на широкий загал дітей та молоді.

Як зазначалося вище, початок ХХІ ст. пов'язаний зі створенням розгалуженої системи мережі центрів соціальних служб для молоді. Якщо раніше діяльність центрів була спрямована на реалізацію різних соціальних програм, то сьогодні, вони є поліфункціональними, оскільки при центрах діють різні спеціалізовані формування: Служба соціальної підтримки сімей, "Громадська приймальня"; "Служба юридичних консультацій для дітей, молоді та їх батьків"; "Центр медико-соціальної реабілітації жертв насильства"; "Інформаційно-ресурсний центр"; "Центр вуличної соціальної роботи"; "Центр студентських соціальних служб"; "Школа волонтерського руху"; "Соціальний супровід неповнолітніх та молоді, яка перебуває або повернулася з місць позбавлення волі", тощо. Ці спеціалізовані формування надають молодим людям інформаційну, правову, соціально-педагогічну, медичну та інші види соціальної допомоги, реалізують різноманітні заходи з метою запобігання негативним явищам у молодіжному середовищі, зокрема здійснюють профілактику делінквентної поведінки.

Наприклад, спеціалісти спеціалізованої соціальної служби "Центр вуличної соціальної роботи" проводять різного роду інспектування з метою проведення соціально-кримінальної паспортизації основних місць скупчення неповнолітніх, які займаються бродяжництвом, жебракуванням; виявлення дітей, які в навчальний час не відвідують заняття, у вечірній час перебувають в комп'ютерних клубах. Зокрема проводяться спільні всеукраїнські рейди "Канікули", "Діти вулиці", "Урок" спільно з представниками кримінальної міліції, служби у справах дітей, органів внутрішніх справ. Зокрема за I півріччя 2005 р. в ході здійснення рейдів вуличної соціальної роботи було проведено фахівцями спеціалізованої служби "Центр вуличної соціальної роботи" 416 групових заходів, якими було охоплено 2 105 осіб [4: 49].

Однією із найпоширеніших і, на думку фахівців центрів соціальних служб для молоді, ефективних форм профілактичної роботи, що досить часто використовується у практиці, залишається лекція. Так, 43 % загальної кількості лекцій, проведених центрами соціальних служб для молоді, були присвячені питанням профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі, соціальної підтримки молоді делінквентної поведінки та осіб, котрі повернулися з місць позбавлення волі. Під час лекцій спеціалісти соціальної сфери використовують широкий арсенал форм і методів просвітницько-профілактичної роботи. Спостерігається тенденція поступового розуміння цими фахівцями низької ефективності пасивних методів навчання у процесі формування життєвих навичок і навичок здорового способу життя та переходу до активних. Нині все частіше з метою профілактики делінквентної поведінки використовуються інтерактивні методи, зокрема тренінги, дискусії та зустрічі з представниками правоохоронних органів, юристами, психологами тощо.

На сьогодні основними видами діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо профілактики делінквентної поведінки є: психологічне обстеження підлітків з делінквентною поведінкою; оцінка соціальної ситуації та соціально-психологічного клімату в сім'ї неповнолітнього; психологічна реабілітація неповнолітнього; психологічна допомога його батькам; соціальний супровід неповнолітнього (сприяння його зайнятості, отриманню освіти, медичної допомоги, оздоровленню, відпочинку, подоланню особистісних проблем); профілактика адиктивної поведінки та формування

здорового способу життя неповнолітнього; залучення неповнолітнього до соціально-позитивних груп однолітків (дитячих організацій, волонтерських загонів, спортивних секцій, творчих студій тощо).

Проведений аналіз соціально-педагогічної роботи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді дає підстави зробити такі висновки. Основними напрямками роботи з підлітками з делинквентною поведінкою в центрах наприкінці ХХ – початку ХХІ були первинна та вторинна профілактика правопорушень, соціальна реабілітація неповнолітніх, які мали досвід протиправної поведінки, та психолого-корекційна робота з ними. Реалізація цих напрямів забезпечувалася шляхом створення на базі центрів спеціалізованих формувань; здійснення вуличної соціальної роботи, надання інформаційних послуг (лекції, зустрічі з фахівцями, підготовка та розповсюдження рекламної продукції, консультації юриста); здійснення соціального супроводу неповнолітнього (вивчення соціальної ситуації; мінімізація негативного впливу оточення; вирішення особистісних проблем); організації зайнятості підлітків (залучення до суспільно-корисної роботи, волонтерства, організація змістовного дозвілля) та сприяння самореалізації та самовдосконаленню підлітків з делинквентною поведінкою (тренінги, консультації психолога).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Зверева І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні : теорія і практика : [монографія] / І. Д. Зверева. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 393 с.
2. Безпалько О. В. Теорія та практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Ольга Володимирівна Безпалько. – Луганськ, 2006. – 537 с.
3. Соціальна робота з дітьми, молоддю, жінками, різними категоріями сімей : аналітичний звіт щодо діяльності центрів соціальних служб для молоді / [упорядники : Драпушко Р. Г., Толстоухова С. В., Шатохіна О. К., Шамрай Л. І.]. – К. : УДЦССМ. – 1999. – 140 с.
4. Досвід соціальної роботи м. Києва : [інформаційно-методичний бюлетень освітньо-методичного та інформаційно-ресурсного центру]. – № 8–9 (28–29), серпень–вересень 2005. – К. : [б/в], 2005. – 195 с.

Матеріал надійшов до редакції 06.06. 2011 р.

Клишевич Н. А. Организация социально-педагогической работы с делинквентными подростками в центрах социальных служб для семьи, детей и молодежи.

В статье представлен анализ развития социально-педагогической работы с делинквентными подростками в центрах социальных служб для семьи, детей и молодежи в конце XX – начале XXI ст. Выявлено, что основными направлениями работы с делинквентными подростками были первичная и вторичная профилактика правонарушений, социальная реабилитация несовершеннолетних, которые имели опыт противоправного поведения, и психолого-коррекционная работа с ними.

Klishevych N. A. The Organization of the Social-Pedagogical Work with the Delinquent Teenagers in the Social Services Centres for the Family, Children and Youngsters.

The article analyzes the development of the social-pedagogical work with the delinquent teenagers in the social services centres for the family, children and youngsters at the end of the XX – the beginning of the XXI centuries.

It was discovered that the main ways of work with the delinquent teenagers were the initial and secondary prophylaxis of the law infringement, the social rehabilitation of the minor, who had the experience of the anti-governmental behaviour, and the psychological-correctional work with them.